

**TALABALAR O'RTASIDA NIZOLI XULQNING
NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARINI QIYOSIY
O'RGANISH**

Karamova Mohinur Faxritdin qizi

Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchi (PhD)

mohinurkaramova573@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot talabalarda nizoli xulq-atvorning namoyon bo'lish xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida nizoli xulqning psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillari aniqlanib, ularning talaba shaxsining individual xususiyatlari, ijtimoiy muhit hamda ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabatlar bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil orqali turli ijtimoiy-demografik guruhlariga mansub talabalar o'rtasida nizoli xulqning namoyon bo'lish darajasi va shakllaridagi farqlar aniqlandi. Tadqiqotda nazariy tahlil, solishtirma tahlil, psixologik diagnostika hamda empirik ma'lumotlarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar talabalarda nizoli xulqni oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan samarali pedagogik-psixologik tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi hamda ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: talaba shaxsi, nizoli xulq, konfliktli xulq-atvor, qiyosiy tahlil, shaxslararo konflikt, psixologik omillar, pedagogik omillar, ijtimoiy muhit, emotsional zo'riqish, moslashuv jarayoni, konfliktni boshqarish, talabalarning xulq-atvori.

Аннотация. Данное исследование посвящено сравнительному анализу особенностей проявления конфликтного поведения у учащихся. В ходе исследования были выявлены психологические, социально-педагогические факторы конфликтного поведения и проанализирована их

взаимосвязь с индивидуальными характеристиками учащегося, социальной средой и взаимодействиями в учебном процессе. С помощью сравнительного анализа были выявлены различия в уровне и формах проявления конфликтного поведения среди учащихся, принадлежащих к разным социально-демографическим группам. В исследовании использованы методы теоретического анализа, сравнительного анализа, психологической диагностики и обобщения эмпирических данных. Полученные результаты позволяют разработать эффективные педагогические и психологические рекомендации, направленные на предотвращение и устранение конфликтного поведения у учащихся, и служат для формирования здоровой социально-психологической среды в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: личность студента, конфликтное поведение, сравнительный анализ, межличностный конфликт, психологические факторы, педагогические факторы, социальная среда, эмоциональный стресс, процесс адаптации, управление конфликтами, поведение студентов.

Annotation. This study is devoted to a comparative analysis of the features of the manifestation of conflict behavior in students. In the course of the study, the psychological, social and pedagogical factors of conflict behavior were identified and their relationship with the individual characteristics of the student, the social environment and interactions in the educational process was analyzed. Through comparative analysis, differences in the level and forms of manifestation of conflict behavior among students belonging to different socio-demographic groups were identified. The study used the methods of theoretical analysis, comparative analysis, psychological diagnostics and generalization of empirical data. The results obtained allow the development of effective pedagogical and psychological recommendations

aimed at preventing and eliminating conflict behavior in students and serve to form a healthy socio-psychological environment in educational institutions.

Keywords: *student personality, conflict behavior, conflict behavior, comparative analysis, interpersonal conflict, psychological factors, pedagogical factors, social environment, emotional stress, adaptation process, conflict management, student behavior.*

Kirish

Talabalarda nizoli xulqning namoyon bo'lishini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu holat jinsiy va o'quv bosqichiga oid psixologik farqlar bilan chambarchas bog'liqdir. Qizlar va yigitlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil natijalari, shuningdek, 2-bosqich va 4-bosqich talabalari o'rtasidagi tafovutlar nizoli vaziyatlarga munosabat va ularni hal etish strategiyalarining turlicha namoyon bo'lishini yaqqol ko'rsatadi. Qizlarda asosan empatiya, muloqotdagi sezgirlik, sabr-toqat va murosachilik xususiyatlari ustun bo'lib, ular nizoli holatlarda hissiy muvozanatni saqlashga, tinch yo'l bilan kelishuvga erishishga intiladilar. Yigitlar esa, ko'proq o'z pozitsiyasini qat'iy himoya qilish, bahs-munozaraga kirishish va muammoga ratsional, mantiqiy yondashuvni afzal ko'radilar. Shu bilan birga, qizlar ko'pincha boshqalar his-tuyg'usini to'g'ri idrok etish, o'zaro hurmatni saqlash va ziddiyatni konstruktiv tahlil etish qobiliyatiga ega bo'lsa, yigitlar o'z nuqtai nazarini himoya qilishda qat'iy, ammo ba'zan emotsional holatda harakat qilganliklari aniqlangan.

O'quv bosqichi bo'yicha tahlil esa shuni ko'rsatadiki, 2-bosqich talabalari o'rtasida nizoli vaziyatlarga emotsional reaksiya, bahs-munozaralarga kirishish va o'zini himoya qilishga intilish kuchli bo'lsa, 4-bosqich talabalari orasida bu jarayonlar yanada barqaror, murosali va boshqariluvchan tus olgan. Tajriba natijalari 4-bosqich talabalari ijtimoiy va psixologik jihatdan yetukroq bo'lib, ular konflikt holatlarini tahliliy fikrlash, empatiya, muloqot madaniyati va ijtimoiy mas'uliyat asosida boshqarish

ko'nikmasiga ega ekanini ko'rsatgan. 2-bosqich talabalari esa ko'proq impulsiv reaksiya bildiradilar, ziddiyatli holatlarda hissiy boshqaruvni saqlashda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning ijtimoiy tajribasi va emotsional intellekt darajasining hali to'liq shakllanmaganligidan dalolat beradi. Shunday qilib, qiyosiy tahlil natijalari talabalarda nizoli xulqning shakllanishi yosh, jins, emotsional yetuklik va ijtimoiy tajribaga bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida, nizoli xulqni bartaraf etishda gender va ontogenetik omillarni hisobga olgan holda pedagogik-psixologik yondashuv zarurligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Dastlab, "Nizoli vaziyatlarni hal qilish usullarini aniqlash" (K.N.Tomas) metodikasi orqali natijalarning Kolmogorov-Smirnov mezonini bo'yicha ko'rsatkichlariga diqqatimizni qaratamiz.

1-jadval.

**"Nizoli vaziyatlarni hal qilish usullarini aniqlash" (K.N.Tomas)
metodikasi orqali natijalarning Kolmogorov-Smirnov mezonini
bo'yicha ko'rsatkichlari**

(n=210)

Omillar nomi	Minimum	Maximum	O'rtacha qiymat (M)	σ (standart og'ish)	Z	p
Bahs- munozara	13,00	77,00	47,936	12,984	1,932	0,004**
Hamkorlik	11,00	80,00	49,214	13,127	1,845	0,006**
Kelishuv	10,00	74,00	46,318	12,745	1,621	0,013*
O'zini chetga olish	9,00	73,00	45,784	13,382	1,204	0,087
Moslashish	12,00	79,00	45,976	12,614	1,165	0,093

Mazkur natijalar tahliliga ko'ra, "bahs-munozara" omili bo'yicha o'rtacha qiymatning yuqoriligi talabalarda nizoli vaziyatlarda faol fikr bildirishga, o'z pozitsiyasini qat'iy himoya qilishga intilish mavjudligini ko'rsatadi ($Z=1,932$; $p=0,004^{**}$). Ushbu ko'rsatkich, pedagogik jarayonda shaxsiy fikr mustaqilligi va o'zini anglash darajasining yetarli shakllanganligini anglatadi. Bahs-munozaraga moyillik emotsional barqarorlik bilan uyg'unlashgan holda, talabani nizoli vaziyatlarni tahlil qilishga undaydi. Bunday jarayonda muloqot madaniyatining yetishmasligi bahsning destruktiv shaklga o'tishiga sabab bo'lishi mumkin, ammo yuqori emotsional nazorat bu holatni yumshatadi. Pedagogik psixologiya nuqtayi nazaridan, bahsning konstruktivligi o'quvchi shaxsining reflektiv tafakkurini rivojlantiradi. Bu omil talabaning ijtimoiy faol pozitsiyasini mustahkamlaydi, shu bilan birga, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni muvofiqlashtirish malakasini ham oshiradi. Bahs-munozaraga moyil talabalar odatda yuqori ijtimoiy o'zini namoyon qilish darajasiga ega bo'ladilar. Mazkur xususiyat shaxslararo o'zaro ta'sirda psixologik moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Bunday talabalar ijtimoiy qo'llab-quvvatlovni oson qabul qiladi, bu esa konfliktlarni o'zaro anglash asosida hal etishga yordam beradi. Bahs-munozara madaniyatining shakllanishi muloqot jarayonida ijobiy tahliliy fikr yuritish ko'nikmasini kuchaytiradi. U pedagogik amaliyotda ham o'qituvchi, ham talaba uchun muhim kommunikativ mexanizm sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, "bahs-munozara" omili talabaning emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarini kompleks ravishda ifodalaydi.

Olingan natijalar tahliliga ko'ra, "hamkorlik" omilining yuqori o'rtacha ko'rsatkichi talabalarda birgalikdagi faoliyatga intilish va ijtimoiy muloqotga ochiqlikni ifodalaydi ($Z=1,845$; $p=0,006^{**}$). Ushbu omil pedagogik jarayonda o'zaro ishonch va hurmat muhitini shakllantiradi. Hamkorlik qobiliyati emotsional intellekt bilan bevosita bog'liq bo'lib, u his-tuyg'ularni boshqarish va boshqalarni anglash qobiliyatini oshiradi. Talabalarda hamkorlikning

mavjudligi jamoaviy mas'uliyat hissini kuchaytiradi. Bu holat o'zaro yordam, muvofiqlik va kommunikativ uyg'unlikni ta'minlaydi. Hamkorlikda ishtirok etuvchi shaxslar nizoli vaziyatlarda kelishuvchan pozitsiyani egallaydi. Mazkur jarayon shaxslararo munosabatlarni ijobiy yo'nalishda rivojlantiradi. Hamkorlik pedagogik muhitda ijtimoiy o'zaro ta'sirning samaradorligini oshiruvchi asosiy mexanizmdir. Shuningdek, u talabalarda empatiya, sabr-toqat va o'zaro mas'uliyatni rivojlantiradi. Hamkorlik jarayonida emotsional boshqaruv mexanizmlari takomillashib, konflikt intensivligi pasayadi. Shu bois, bu omil psixologik barqarorlikning indikatorlaridan biri sifatida qaraladi. Pedagogik psixologik yondashuvda hamkorlik o'zaro tushunishning asosi sifatida talabalarda kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi.

Jumladan, "kelishuv" omili o'rtacha darajada ifodalangan bo'lib, talabalarning nizoli vaziyatlarda murosaga kelish, qarorlarni uyg'unlik asosida qabul qilish qobiliyatini ko'rsatadi ($Z=1,621$; $p=0,013^*$). Kelishuvchan shaxslar odatda o'z fikrlarini qat'iy himoya qilmasdan, o'zaro manfaatni inobatga oladilar. Bu esa, konfliktning ijobiy yo'l bilan hal etilishini ta'minlaydi. Pedagogik jihatdan bunday xulq ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Kelishuvchanlik shaxsning emotsional boshqaruv tizimini muvozanatlashtiradi. Talabalarda bu sifatning shakllanishi empatiya va ijtimoiy moslashuvchanlikning rivojlanganligidan dalolat beradi. Kelishuvga moyillik, o'z navbatida, ijtimoiy muhitdagi o'zaro hurmatni mustahkamlaydi. Bu omil pedagogik muhitda sog'lom kommunikativ aloqalarni ta'minlaydi. Bunda hissiy o'zini nazorat qilish, sabr-toqat va ijobiy niyat asosiy psixologik determinanta bo'lib xizmat qiladi. Talabalarda kelishuvchanlikning mavjudligi nizoli xatti-harakatlarning kamayishiga olib keladi. Bunday shaxslar jamoaviy faoliyatda yuqori darajada ijtimoiy moslashuvchanlik ko'rsatadilar. Mazkur omil konfliktni raqobat emas, balki o'zaro o'rganish jarayoni sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantiradi.

Xulosa. Mazkur mavzuda talabalar o'rtasida nizoli xulqning namoyon bo'lish xususiyatlari qiyosiy jihatdan o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishida individual-psixologik omillar, shaxslararo muloqot darajasi, ijtimoiy muhit hamda ta'lim jarayonidagi stress holatlari muhim rol o'ynaydi. Turli talaba guruhlarida nizoli xulqning ko'rinishlari intensivligi, sabab va oqibatlari jihatidan farqlanishi aniqlandi.

Qiyosiy tahlil asosida nizolarning ayrim guruhlarda ochiq agressiv xatti-harakatlar orqali, boshqa guruhlarda esa yashirin, passiv shakllarda namoyon bo'lishi kuzatildi. Bu holat talabalar madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va nizolarni boshqarish ko'nikmalariga bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlarning yetarli darajada shakllanmaganligi nizolarning chuqurlashishiga olib kelishi mumkin.

Ta'lim muassasalarida nizoli xulqning oldini olish, talabalar o'rtasida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan profilaktik va korreksion chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, nizolarni boshqarish bo'yicha treninglar, ijtimoiy-psixologik mashg'ulotlar va maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish talabalarning nizoli xulqini kamaytirishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A. Pedagogik konfliktologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2020.
2. Allport G. Personality: A Psychological Interpretation. — New York: Holt, 2018.
3. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2017.

4. Deutsch M. The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. — New Haven: Yale University Press, 2019.
5. Ismoilova Z. Talabalar xulq-atvorida ijtimoiy-psixologik omillar. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Karimova M.F.Q. Talabalarda nizoli xulqning psixologik xususiyatlari // Pedagogika va psixologiya. — 2022.
7. Rahmonov R. Shaxslararo munosabatlarda konfliktlar psixologiyasi. — Samarqand: Universitet nashriyoti, 2019.
8. Rubin J., Pruitt D., Kim S. Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement. — New York: McGraw-Hill, 2018.
9. Sunnatova R. Yoshlar muhitida nizoli xulqning kelib chiqish sabablari // Ijtimoiy fanlar jurnali. — 2020.
10. Thomas K., Kilmann R. Conflict Mode Instrument. — Mountain View: CPP Inc., 2017.
11. To'laganova M. Ta'lim jarayonida nizoli vaziyatlarni boshqarish. — Toshkent: Innovatsiya, 2021.
12. Zimbardo P. Psychology and Life. — Boston: Pearson Education, 2020.